

Sjukdomars natur och behandling

Innehåll

Sjukdomars natur och behandling	1
Sjukdomsuppfattning/sjukdomslära	2
Sjukdomsbeskrivningar på 1700-talet och början på 1800-talet	4
Chloros	4
Diarré och retlighet i tarmarne, gastriska lynnet	5
Dragsjukan, Theomani, Chorea.....	5
Epilepsi – Mb Caducus – fallandesjuka.....	6
Frossa.....	6
Masksjukdomar och Scabies – skabb	7
Nervsystemet och psyket	7
Nervös Feber, Febris remittens nervosa	8
PredikoSjukan, Bättringsropare, Jumpers, Chorea	9
Rheumatism och gikt (pådagru i foten och cirhagra i handen)	10
Scorbut – skörbjugg.....	11
Scrophler	11
Slaganfall – hemipares, kontrakturer och paralys – förlamning.....	11
Sockersjuka/diabetes	11
Vattusot - anasarca – hjärtinsufficiens.....	12
Läkemedel och dess användning på 1800-talet.....	12
Nya behandlingsmetoder	13
Att söka bot vid slutet av 1800-talet.....	14
Innehåll	1

Sjukdomsuppfattning/sjukdomslära

Sjukdomsuppfattningen, vad som gör att människor drabbas av sjukdom, har varierat över århundradena. Ett antal "läror" har konkurrerat som förklaringsmodeller. Här några exempel hämtade ur en artikel ur Svensk Medicinhistorisk Tidskrift 1999:

Signaturläran (*lika botar lika*) levde kvar genom hela 1700-talet. Naturen har botemedel för alla sjukdomar.

Humoralläran (*blod-slem, gul galla- svart galla*) förblev riktgivande ända till mitten av 1800-talet genom åderlätning eller blodiglar.

Iatromekaniska läran framkom under början av 1700-talet. Den ansåg att kroppen i såväl hälsa som sjukdom var en levande maskin, som vid behov restaurerades med enkla ingrepp. I holländska Leyden bedrev Herman Boerhaave en karismatisk bedside undervisning enl. denna lära samtidigt som han tog hänsyn till äldre medicinsk litteratur. Lärjungar till honom var bl a. 20 – 25 svenska läkare bland dem Rosenstein och Linné. Man får inte förglömma att Linné också var läkare. Hans professur i Uppsala var ursprungligen praktisk medicin, men efter byte med Rosenstein till teoretisk medicin undervisade han om farmakologi, symtomlära och dietik. Mer än 80 avhandlingar i medicin ventilerades för Linné.

Annorlunda sjukdomsuppfattning hade Stahl (död 1734) som hävdade att obalans i själen (**animism**) gav sjukdomar.

Hoffman (död 1742) spekulerade över spasm och avslappning i kroppens fibrer och fokuserade på magsäcken. Hoffmans droppar (sprit och eter) verkade stimulerande, även på matsmältningen, under flera århundraden.

Under 1700-talet blossade flera idésystem upp.

Vitalismen talade om störningar i livskraften som sjukdomsorsak. Sven A Hedin (död 1821) var i sina pedagogiska skrifter påverkad av vitalismen, men yttre faktorer spelade en utlösande roll såsom luftens beskaffenhet (miasman) och ledde till den hippokratisk-metereologiska sjukdomsläran. I praktiken att man t ex förbättrade luften med granriskvistar i sjukrummet.

Mesmerismen, den animala magnetismen, (Mesmer död 1815) hade då som nu inslag av spekulation och suggestion.

Elektroterapi, att bota sjuka med elektriska stötar ur Leidenflaska, blomnade vid 1700-talets mitt, men återuppväcktes av en enda mans insats i Vallda och Släp, G. F. Hjortberg (död 1776) som behandlade tusentale patienter på sin prästgård för gikt, förlamning och hysteri.

Humoralpatologin var läran om att sjukdomar orsakas av att kroppens vätskor kommer i obalans eller blir skämda. Man räknade med fyra kroppsvätskor: blod, slem, gul och svart galla. Vätskeläran har också gett namn åt temperamenten. Vi har fortfarande kvar uttryck som "att inte vara vid sunda vätskor", vilket i och för sig kan vara relevant dagen efter en festnatt. Därför blev uttömningsterapier av olika slag användbara. Sådana behandlingar som åderlätning, koppning, anbringande av iglar och svettkurer var standard.

Provinsiälläkarnas årsrapporter under 1800-talet ger en bild av hur man då upplevde sjukdomarna och hur de behandlades. Man hade dåliga om inga kunskaper om vad som orsakade sjukdomarna och inte heller hur de vanliga farsoterna (infektionssjukdomarna) spreds. **Miasmaläran** ansåg att dålig luft var en orsak till bl. a. spridning av epidemier. Luften var ju gemensam för alla där de vistades. Malaria har fått sitt namn efter miasmaläran. Under 1700-

talet och större delen av 1800-talet härskade humoral- och miasmaläran när det gällde diagnoser och behandling. Diagnoserna kunde knappast bli annat än symtomdiagnoser.

Bakteriologin kom ju t.ex. först på 1860-talet efter det att Pasteur upptäckte bakterierna. Det var mest en symtombehandling med de naturläkemedel man förfogade över.

År 1835 skriver prov.läk. Billengren, Ljungby:

”Då man bemödar sig att utforska orsaken till de sjukdomar som här - tid efter annan - och nästan alltid på något ställe inom Häradet varit gängse, har man största anledningen söka den uti väderleken och den täta förändring af värme och köld, hvarföre de sjuke varit blottställda. De bestämda inflytanden Luft- konstitutionen har på en hel trakt eller nejd och dess invånare, föranleda - i min tanka - epidemiska sjukdomar; Och ehuru man ej kemiskt kan förklara naturen af atmosfärens tillstånd, synes likväl tydligt, att vexlingen af värme och köld reagerar starkt på organismen och gör många förändringar på människokroppen. Men ehuru denna sjukdom - i anseende till sin första uppkomst varit en följd af Luftens inverknings, tyckes den likväl understundom äfven meddelat sig genom smitta, då den engång börjat. Såsom exempel kan jag anföra: I November månad insjuknade flere af fångarne i Ljungby Häradets häkte och det dröjde ej länge förr än fångvaktaren insjuknade och flere som stått i beröring dels med honom, dels med fångarne.”

Gustav Varenius, provinsialläkare i Alingsås skriver i sin årsrapport 1851:

”Väderlekens och årsväxtens förhållande i allmänhet, så vidt detsamma varit af beskaffenhet att utöfva märkbart inflytande på helsotillståndet och sjukdomslynnnet.

Vintern var ojemn, ruskig utan köld. Våren, som kom sent, sommaren och hösten voro kalla och regnige. Sedan vid årets början vattuflöde, så starkt, att gator, källare och hus deraf i mer eller mindre måhn fylldes, att vägar öfverhöljdes och utskuros, att broar och vattenvärk utflöto, fortfarit från sista hälften af December, inträffade temmeligen stark barvinter i slutet af Januari. I slutet af Februari föll snö, som låg kvar inuti Mars. Våren blef sen. Juni och Juli månader utmärktes af uthållande torrka, hvarigenom bemedlades allmän foderbrist. I slutet af Juli och under hele Augusti inträffade tidtals regn, hvarigenom sädesväxten upphjelpes betydligt.

Man antager allmänt, att denna väderlekens beskaffenhet föranledde ej blott att den frodväxte halmen i sädesslagan i allmänhet blef mindre fullständigt matad, hvilket förhållande med någon serskildt förefanns ända till missväxt, utan äfven, att den lilla äring rågen gaf, var så beskaffad, att den begagnad till bröd, framkallade dragsjuka. Denna åkomma har dock ej varit så intensiv, att mig veterligen läkarehjälpen deremot behöft anlitas.

Hösten var i allmänhet utmärkt för jemn god väderlek. Under mine af nervfeber, rödsot, kikhosta och cholera nätter och dagar föranledde, trägne resor, hade jag i allmänhet att glädja mig åt godt väder och någorlunda godt väglag. Jag plågades hvarken af öfverdrifven varme eller köld. Också kunde jag alltid spåra rödsotens och cholerans uppkomst genom smitta från andra orter.”

Gustav Varenius fortsätter sin beskrivning 1851:

”Vintern var mild, våren tidig, sommaren liksom hösten ovanligt torr. Som äfven 1853 var ovanlig torrka från sommarens början, afstannade de flesta vattenvärk tidigt sommaren 1854, uttorrkade då ej blott de flesta kärr och mossar utan äfven grundare sjöar.

Denna uttorrkning orsakade enligt min åsigt rödsot. Ej blott inom Alingsås district utan, som jag skulle tro, öfver om icke hela riket så de fleste dess delar härjade denne farsot. Så uppges exempelvis i N:o 78 af Aftonbladet för tisdagen den 3 April innevarande år, ett uti Jönköpings district, der sjukdomen ifråga förekom hela året, deri dogo 272 personer. Om bland dem äfven innefattas de i staden Jönköping aflidne 63, är mig ej klart af Aftonbladets uppsatts i ämnet. I Jönköping, likasom här och troligen öfverallt voro dess flesta offer barn. Att sjukdomen herrskade hela året är följdriktigt af antagandet, att den framkallas genom uttorrkning. Genom den från början af Juni månad 1853 nästan oafbrutet fortfarande torra väderleken hade nemligen jorden redan det året blifvit uttorrkad.”

Sjukdomsbeskrivningar på 1700-talet och början på 1800-talet

Här ges endast något fåtal exempel. Sjukdomsdiagnoserna är oftast symptomdiagnoser och behandlingarna också symptomatiska med bakgrund till den uppfattning om sjukdomars orsaker som då gällde – se detta avsnitt. Exempel ges också i farsotsavsnittet. **Cephalgi – huvudvärk**

Uttömmande medel. Spanska flugan, som hos en 60-årig man gav biverkan – stranguri (svårighet att kasta vatten).

Chloros

Chlorosis Denna sjukdom, förr en prioriterad egendom för den så kallade bildade klassen, hvilken just igenom sin så kallade bildning tycktes skaffa sig den, har i sednare åren också hemsökt den arbetande folkklassen, så väl ibland bönderne som i städerna, mest angripande personer mellan 14 och 25 år, sällan har jag sett någon besvärad deraf som öfverslagit det 50:de och blott et par gånger flickor af omkring 10 års ålder. Må den Skånska slättbygden, då jag mest haft tillfälle att observera sjukdomen, har man svårt att föreställa sig något endemiskt inflytande där de friska vindarne öfversjuta hela landet, hvars vegetation i färg och frodighet öfverträffar större delen af det öfriga rikets, ock då hos manfolket ingen, och hos quinnorne ingen annan anaemisk sjukdom är gängse;- må hända kunde skrofler, under barnåren grundlägga sjukdomen,- stundom har jag observerat den såsom följe af långvarig och missvårdad gastralgie, och kan hända (jag önskar att jag misstoge mig) kunde man ibland till denna sjukdom söka samma grundorsak, som så ofta skaffat gossepationer med phimosis, antalet af dessa sednare är sannerligen icke obetydlig. Bland jernmedel har jag funnit det mjölksyrade i förening med svafvelsyran Quinin och Valeriana, verksamast. (Schagerström, Landskrona, 1849)

Diarré och retlighet i tarmarne, gastriska lynnet

Salmiac Mixtur med Gummi Arab och Valeriana infusion. Vid reactionens aftagande uteslöts Salvinica och till Valeriana sattes efter olika indicationer, vid starkare diarré och retlighet i tarmarne, Solutio Acid phosphor, och vid öfvervägande lidande i nervsystemet S:ol Valeriana jemte Valeriana infus. Solut. Camph. Spirit. vid Typhomanie och krafternes betydligare sjunkande. På Buken starka Senapismer

Kräkmedel, ljumma bad, Cremor Tartasi med Rhabarber, Calomel och Rhabarber, blodutömmningar och oleösa Emedsioner användes med fördel, någon gång nux Vomica i små dosis

Dragsjukan, Theomani, Chorea

Swedenborg, Sölvesborg, 1841

”På senhösten angreps flera personer af dragsjuka, hvilken här var en följd af den dåliga, med Secale cornutum uppfyllda råg; hvilken allmänt användes till bröd Sjukdomen visade sig hos alla lika, börjande med kräkning, kyla, brytning i rygg, och i allmänhet gastriska symtomer. Sedan tyngd i hufvud, mattighet och svaghet i extremiteterna, med kramp, och i hög grad försvärad andedrägt – Urinen blek och sparsam, öppning trög – De sjuke klagade öfver plågor i maggropen och en osläcklig törst.”

Sjelfva paraxysmen varade från 1 – 3 timmar, under hvilken tid armar och ben voro uti ständig rörelse. Efter 14 dagar till 3 veckor började convalescensen, hvilken gick långsamt, emedan de sjukas krafter voro uttömda, och krampen i extremiteterna svårligen ville gifva vika. Kräkmedel användes genast, och repeterades på de flesta efter några dagar. Laxermedel föreskrefvos äfven. Plågorna i maggropen lindrades af en der pålagd senapsdeg – Valeriana under convalescensen fullbordade curen – Af denna sjukdom afled icke någon –

Annan utsago:

”...visade sig isynnerhet efter Sädesbergningen då folket började tillita den nya grödan. På flera ställen granskade jag säden, hvaraf de sjuke låtit få mala till sitt bröd, och fann Mjölökor ej allenast uti Rågen, utan äfven i kornet. Folket uppmanades frånskilja Mjölökorna, hvilka äro orsaken till de giftiga verkningarne; men någre använde dem, oaktat varning, till föda åt sina Svinkreatur. Äfven desse sjuknade och flere dogo. Genom stark torkning förlorar Mjölökorna en stor del af sin giftiga natur; liksom de visa sig verksamast i färskt bröd och varm blodkorf. Hos de personer, som någon längre tid varit angripne af denna sjukdom, hade den lemnat efter sig slöhet i tankeförmågan.

Kräkmedel och Digestiver, i förening med sundare och bättre lifsmedel, hafva merändels varit tillräcklige att i början häfva denna sjukdom. Längre avancerad hafva bad och nervin någon gång Zink och Assa foetida, måst tillgripas.

En annan utsaga

....*Denna Raphanie eller Dragsjuka ledde sitt ursprung från skadlig inblandning uti eller beskaffenhet hos säden, hvilken, illa bergad vext under ett nästan jemnt ihållande regnväder. jag förskaffade mig prof utaf säden, isynnerhet råg, som de sjuke förtärt. Den innehöll ej raphanus raphanistrum; men deremot en mängd svarta korn (secale cornutum).*

Emetica och Laxermedel kunde jag sällan använda, emedan jag ej nog tidigt kallades till de sjuke. Deremot gafs med nytta: Ol.C. C. Ruti ficat. 3j och Tinct. Valerian. 3j 15 á 20 droppar 3, 4 gånger om dagen samt några koppar Thé på Valeriana med tillsats af fol. Aurantii.

Var krampen svår och förenad med andtäppa, verkade ingenting mera lindring, än ett pulver bestående af: {...} Oxid. Zincici gr. {...} Assa foetid. folior. Digital. purp. Opii depurat. Singulorum granum., som intogs hvarje afton.

Hvad som mest bidrog till sjukdomens häfvande, var en förändrad lefnads ordning och bättre lifsmedel, frie från skadliga inblandningar, och isynnerhet bröd af väl bergad säd."

Epilepsi – Mb Caducus – fallandesjuka

Åderlåtning. Valeriana, bävergäll och torkad oxgalla. Spansk fluga i nacken.

Frossa

Frossa eller febersjukdom var benämningen på malaria, som också förekom Sverige långt in på 1800-talet. Att extrakt på kinabark var verkningsfullt upptäcktes redan i mitten på 1600-talet. Medlet infördes till Europa av jesuitermunkar. I Sverige var Nils Rosén von Rosenstein den förste som införde behandlingen med kinabark mot frossan. Hans namn kom långt in på 1900-talet att bevaras i Roséns bröstdroppar mot hosta. Roséns bröstdroppar eller Vinum glycyrrhizae opiatum. Bröstmixturen innehåller 2 % opium (max dos 10 g). Eftersom många missbrukade medicinen (opiet) var man tvungen att så småningom receptbelägga den.

Rec/ Roséns bröstdroppar

Saccarum	2
Extr. Glycyrrhizae	2
Stigma varosi	2
Opium	2
Vinum de Marsala ad	100

M.D.S 30 – 50+ droppar mot hosta 3 gånger dagligen (vuxendos).

Gastrialgie. (Cardialgie)

”Gastrialgie. (Cardialgie) har egentligen på de tre sistförflutne åren, visat sig allmän innom Districtet, samt synes ännu vara i tilltagande. Den visar sig i sin vanligaste form, med bristande matlust, plågor i cardia, hvilka ofta sträcka sig åt sidorna samt oftast beledsagas af plågor i motsvarande del af ryggen, stundom åtföljas dessa plågor af upstigande hett vatten i halsen, och pyrosis,— Likväl ej alltid;- någon gång kräkningar efter maten, alltid känning af illamående efter densamme,- i bland märkes en svullnad med ömhet för vidrörande i cardia; - exeretiones alvi ha aldrig visat någon karakteristik på sjukdomen, emedan den ibland åtföljts af ordentlig ibland af lös, men likväl oftast af trög öppning;- Efter en tid afmagras kroppen, flera nervösa symtomer visa sig och sjukdomen slutar stundom med chlorosis. Vid percussion märkes alltid vädersamlingar i tunntarmarne, sterkorala i groftarmarne efter öppningens beskaffenhet, sällan inforetes. Ganska sällan angripas manspersoner, oftast yngre quinnas personer från 15 till 24 år, ofta är sjukdomen beledsagad af amaenorrhoe eller Dysmenorrhoe, hvilken tyckes likväl ej vara orsak, utan snarare följer af sjukdomen, emedan, då gastralgien häfves, alltid menstrationen återkomer.- Tjenstepigor äro de som mest angripas och påstå sig få denna sjukdom af arbete och mest lyftning, att detta påstående egentligen är en yttring af den kända skånska kommodititen och den sjukdomen åtföljande nedstämda och missnöjde lynnet, är sannolikt några verkligen starka subjecter har jag sällan sett angripne af sjukdomar, och då några inflammatoriska symtomer åtföljt den ha de endast varit lokala.- Orsaken till sjukdomen skulle jag egentligen villja söka i den här brukliga starka och indigesta födan vanligtvis af salt rökt fläsk, potatis (ofta sjuka) och svart bröd och alltid till dryck, maltdricka, hvilket förvaras in i boningsrummen, antingen måste vara färskt eller surt, och dessutom aldrig är vederbörligen kokadt.”

(Schagerström, Landskrona, 1849)

”Att tjenstepigorne i städerne ofta angripas af gastralgie är visserligen samma äfven här, torde orsaken lätt kunna sökas i diaeten.- De tvänne föregående åren har sjukdomen vanligtvis temmeligen lätt blifvit häfwen, med förändrad diaet, Subnitrea, Bismuth + Magnesia, den förra till 2 à 3 gran, 3 à 4 gånger på dagen samt beskt thei. sistledne år har den för det mästa fördrat topiska bloduttömningar och ökade Bismuthsportioner till 6 a 8 gran pro dosis samt om ej detta hjälpt Nux vomica och {..}sicatorer i cardia, t.o.m. någon gång Strychnin, endermiskt.”

Ischias betecknade man 1862 som en reumatisk sjukdom, framgångsrikt behandlad med terpentin in- och utvärtes men också med spansk fluga lokalt.

Masksjukdomar och Scabies – skabb

Maskpulver och laxermedel. Jalaparot eller rabarberrot med kvicksilver.

Nervsystemet och psyket

Valeriana i olika beredningsformer användes flitigt.

Redan 1841 propagerade en provinsialläkare på Gotland för motion som terapi.

”Medicinska gymnastik för fruntimmer: De flesta af de yngre patienterna hafva lidit af menostasi. Symptomerna hafva varit: gulblek hy, förslappadt och förtvinadt muskelsystem, elak andedrägt, förlorad matlust, betydlig afmagring, mattighet, förstopning o.s.v. Redan under första veckan hafva sådana patienter erhållit god matlust och sedan de efter två å tre månaders fortsatt gymnastisk behandling erhållit eller återfått reglerad menstruation, hafva de, med helsans färg på sina kinder jemte jemvig och fyllighet i hela organismen, friska och glada lemnat inrättningen; och detta oagtadt åtskilliga förut förgäfvos varit underkastade en långvarig behandling med medikamenter.- Här vore nu stället att utveckla de allmänna principerna för medicinska gymnastikens användbarhet som läkemedel och helsomedel i allmänhet. ”

Nervös Feber, Febris remittens nervosa

”Denna karakteriserade sig hufvudsakligen genom en hög grad af svaghet, tyngd i hufvudet, olustighet, hufvudvärk, sömnlöshet och delirier: Pulsen vanligtvis liten, svag och hastig; men ibland mycket föränderlig. Urinen ömsom röd ömsom blek. Torrhet i munnen; vanligen belagd tunga. Sjukdomens förlopp var oregelbundet och obestämt. Vanligen räckte febern tre veckor eller en månad. Utgången var sällan kritisk. Metastaser på nerverne isynnerhet döfhet och minneslöshet - förekommo ofta.

I början af sjukdomen användes kräkmedel, diluerande drycker såsom lingonvatten och hafresoppa; Senapiser applicerades på Vaderne, och invertes gafs Chlorvatten uti Althaeae Dekokt samt slutligen Valeriana med Salmiak och China.

Svaga och dåliga födoämnen torde man, ej utan skäl, här få anse som en inverkan omständighet till denna febers uppkomst; och att den spridde sig till flere härleder sig i misstanke derifrån, att många personer finnas sammanhopade inom trånga och små rum. Detta oaktadt tillfrisknade alla, som erhöillo Läkarevård.

Ett inflammatoriskt tillstånd i hjernan syntes visst i början vara förhanden, ehuru det blott var en nervös retning deri.

Den i hög grad stegrade retligheten fordrade lokala bloduttömnigar medelst iglar, kalla fomentationer på hufvudet, senapsdegar på Vaderne och invertes Calomel med Opium samt Vesicatorier Valeriana infusion med Salmiak användes äfven någongång; och vid stor svaghet med hufvud affectioner och liten, mjuk och tom puls gafs Campher och mosehus. Till dryck gafs hafresoppa blandad med utspädd Svafvelsyra.

Sällan öfvergick Sjukdomen i ett paralytisk tillstånd, och jag hade glädjen se, att alla de sjuke, som jag hade under min vård, tillfrisknade.” (1835 Billgren, Ljungby)

Andra utsagor:

”Beträffande Behandlingen har jag i början af sjukdomen vanligtvis gifvit lindrigt lösande och kylande medel och användt koppning eller blodiglar i nacken, när hufvudvärken varit mycket intensiv. Under det nervösa stadiet har Solut. acidi phosphoriei med Valeriana förordnats jemte mucilagenosa, förnämligast Saleb vid benägenhet för diarrhe. Har diarrhéet blifvit hotande har infus. Ipecacuanha med Vin. Opii crot. gifvits jemte stärkande lavement med Opium. Vid complication med

catarrhala lidanden i bronchierne har Dococt. Senegae förordnats och vid de nämnde 2:ne fallen af typhös inflammation hos lungorna Camphora och Moschus."

"Ferbris remittens nervosa synes skilja sig från alla andra febrar genom en viss torpor Sensurum. De sjuke visa bekymmerslöshet för allt, äro liknöjde och fästa ingen uppmärksamhet hvarken på sig sjelfve eller sin omgifning. Unga subjecter från 20-40 år sjukna mest, 6-10 års barn hafva icke heller varit undantagne derifrån. Denna sjukdom börjar vanligen med vissa förebud såsom ömhet i lederna, mattighet i hela kroppen, tröghet och olust till arbete, benägenhet till sömn, förlorad matlust, hufvudvärk som försvinner och återkommer, slut. rysningar och frossa. Desse förebud räcka 4 å 6 dagar, någongång kortare - sällan längre. Efter frossan börjar febern med stark hetta och exacerbationer om aftnarne, stor mattighet, svindel, tyngd i hufvudet, kraftigare puls, stark törst."

"Omkring 9 dygnet har febern uppnått sin höjd. De sjuke klaga nu endast öfver tyngd i hufvudet, svindel då de vilja resa sig, hetta i ögonen, susning för öronen och lomhördhet, många yra då andre ligga i ett stilla slummer. Detta fortfar till 18:de och 21 dygnet. Ögonen framstående och glänsande, pulsen liten och hastig, tungan röd, ibland torr, dunkelbrun eller svartaktig, kan ej räckas utom tänderne; hos någre har den varit öfverdragen med gult slem, smaken oangenäm och ofta benägenhet till Kräkning. Då sjukdomen tagit en dödlig utgång, har döden oftast inträffat under ett soporöst tillstånd eller också ett paralytiskt, så att den sjuke hvarken kunnat tala eller svälja."

PredikoSjukan, Bättringsropare, Jumpers, Chorea

Denna religiöst, fanatiska yttring spreds över Sverige i böjan på 1840-talet. Man skrev flera avhandlingar om tillståndet som betecknades som en nervös sjukdom. Gustav Varenius kom i kontakt med den i Hjo-trakten och har en lång utläggning i sin årsrapport 1843 om orsakerna och de olika författarnas åsikter om sjukdomen. Han ger också fallbeskrivningar. Om jumpers skriver han:

"Att den karakteriseras genom en under vakande tillståndet på obestämda tider anfallsvis påkommande mer eller mindre fullkomligt alienation eller suspension af sinnenas rätta bruk, bristande medvetande och sjelfbestämning /vilja/ under abnorm, merändels förhöjd verksamhet af fantasien, som gör att sjuka tycker sig lefva i en annan krets än dem som omgifver honom, tror sig inspirerad af en högre makt, ser syner och hörer englaröster, jemte en bestämd och oemotståndlig drift" /Ser den sjuke och hör en bestämd och oemotståndlig drift?/ "att tala i religiösa ämnen; /"predikan," "ropa"/ samt af en än eldig, svärmisk, nästan förklarad blick, än af ett slags magnetisk slummer, ofrivilliga muskelrörelser, ryckningar eller förvridningar." Sidan 264 "Den epidemiska" /,?/ "Religiösa ecstasen deremot synes uppkomma af inre psykiska incitament; åsynen af de skakande predikouppräda, åhörandet af de excentriska, inbildningskraften eldande och serdeles genom den religiösa känslan upprörande tal et. och består uti omstämning af hjernans verksamhet, utmärkt af fantasins orimliga utflykter i det öfversinnliga och andesyner." /utflykter icke utflykter i andesyner?/, jemte oemotståndlig drift att tala i religiösa ämnen." Sidan 314 "Angående denna egna sjukdoms behandling kan man vara kort, då erfarenheten lärt, att den i de flesta, i de lindrigare fallen förutan allt slags tillgörande, lätt försvinner af sig sjelf; emedan den äfven i svårare, merändels om än också ibland långsamt; upphörer och

öfvergår till helse, samt blott sällan lemnar några anmärkningsvärda efter-sjukdomar efter sig; och den kanske endast i de svåraste behöfver kraftigare åtgärder, i de nemligen der den uppträder i sin mest utbildade form, med starkare anfall af en fullt omedveten psychisk hänryckning, våldsamma kramper och infallande i dvala, eller och i förening med andra påtagligen betydande symtomer, inflammation, congestioner, gastricism, flatulens, hysteri m.fl.

....Enligt detta Herr Sondéns ordande finnas således 1:mo fysisk eller, som han vanligast kallar den, Sydenhams chorea; 2:do en mani att dansa, som han benämner choreomani; 3:tio ett epidemiskt, religiöst vansinne, som han kallar melancholia saltans; 4:to det i Småland år 1841 utbrutne, epidemiska roperiet. Alltså, utom två olika dansmanier, ännu ytterligare den i Småland och Vestergöthland åren 1841, 1842 och 1843 gångbara predikomanien. Jemföras detta med det nyss förut anförda yttrande, att man kan kalla chorien melanchorea saltans eller hvad man vill, samt att denna enda sjukdom är medeltidens chorea....

"...Hos de s.k. Jumpers eller springare äro gränssorna mellan religiös fanatism och utbildadt vansinne ännu svårare att uppdaga.Vid sina sammankomster veta de att genom vissa ord, hvilka icke äro något mindre än betydelsefulla, försätta sig uti ett tillstånd af andäktigt rus eller hänryckning, hvar under de knappt synas mäktiga öfver sina sinnen Man har der sett fruntimmer under den våldsama ecstatiska krampen få missfall, andra inför allas ögon afkläda sig och nakna löpa i floderna; hundradetals falla i dänning sedan raseriet och krampen nedtagit alla deras krafter; andra härma hundar, skälla och morra, samt löpa på fyra fötter hvilket symptom bland konvulsionerna förekom blott i några enskilda fall af konstaterad sinnesrubbing, men här öfverfaller hela skaror; liksom ville de äfven i det yttre ådagalägga sin förskräckliga förnedring af menniskonaturen. Barn, som vid dessa Campmeetings äro vittnen till denna vansinniga hänryckning, blifva lätt, i anseende till deras retligare och svagare nerver, ett rof för dylika kramper, hvilkas betydelse de ej förstå, och bibehålla ofta för hela sin lifstid en svår nersjukdom, som uppkommer under stor sinnesöfverspänning och förskräckelse, aldrig gifver vika för några slags medicin."

I sjukdomens första början användes kräkmedel, för att häfva hudens krampaktiga tillstånd. Äfven andra medel begagnades, för att lindrigt inverka på huden, för att befordra afsöndringar och utömningar såsom infusioner på Chamomill och fläder med tillsats att Spiritus Mindereri och Salmiak. När sjukdomen blef rötaktig, måste mera antiseptiska medel begagnas såsom Mineralsyror, och Valeriana der svagheten var mera irriterad, och Arnica der svagheten var mera topid och tillståndet soporöst.

Under tillfriskningen, som gick långsamt, gafs China. Hos någre uppkom Metastaser vid Öronkörtlarne. Utaf 20 insjuknade, afledo 3:ne."

Rheumatism och gikt (pådagru i foten och cirhagra i handen)

Vesicatorier (blåsdragning) med spansk fluga som drar ut slemmet. Antiscorbutica och bad. Giktpiller (kardborrerrot) och hjothornsolja (stärkande enl. signaturläran).

Scorbut – skörbjugg

Antiskörbjuggsmedlet var en dekokt på späda torkade tallskott – tallstrunt, skörbjuggsört och vattenklöver Externt behandlades med Empl. Griseo (zinksalva).

Scrophler

”Skrofler Denna sjukdom kan man anse såsom här verkligen endemisk, och den har på de mellan 30 och 40 år, sen jag här varit läkare visar sig lika allmän. Nästan alla barn som i det första året ha ovanligt kall och mjellhvit hudfärg, kan man vara temligen säker på att längre fram träffa angrepne af Skrofulösa åkomor såsom upsvällde halskörtlar, svälld näsa, och öfverläpp, carierade tänder, redan vid deras förste utsprickning, chroniskt hufvud-och andra hudutslag, ögonsjukdomar, m.m. Ofta blir likväl af dessa barn, ofta pubertetsåren igenom god fysisk upfostran med passande diaet och i synnerhet saltsjöbad, starka och friska menniskor. Sällan förekomma här mersentierial Skrofler, men då de visat sig ha de alltid vikit för Chlorcalcium. (Schagerström, Landskrona, 1849)

Scrophler äro här allmänna, synnerligen bland Allmogens barn. Ut i hvarje större hushåll träffas ett eller flera, af ulcerationer och Fistulösa sår vanställdt barn.

Orsaken till denna sjukdom torde finnas uti Mödrarnes vana, att ända till andra året uppföda barnet vid bröstet, och oftast fortsättes härmed så länge, till dess ett yngre gör det förra denna föda stridig.

Äfven bidrager till denna sjukdom osund föda, hufvudsakligen bestående af potatis deraf barnet ej allenast vid måltiderna undfägnas, utan träffar hela dagen ätande denna dess käraste spis –

Enligt min erfarenhet utgör Jod det säkraste läkemelet mot Scrophler. Icke allenast i mindre svåra händelser, utan uti sjukdomens mäst inrotade former med degenerationer och verklig Scrophulös aftyning har jag lyckats, under ett längre bruk af Jod, återställa flera af dessa olyckliga varelser. Solution af Jodkalium har jag funnit göra större och varaktigare nytta än JodTincturen. Ut i ulcerationer har jag använt Jodsalva, och i allmänhet nyttjat Jod både in och utvärtes.”
(Swedenborg, Sölvesborg, 1841)

Slaganfall – hemipares, kontrakturer och paralys – förlamning

Lindrig laxering och fysioterapi med bad, immebad, borstningar, frotteringar samt Bals. Vit. Hoffman (sprit och eter). Intern beh. Med blodrenande dekokt och extern med dagmaskolja på förlamade senor och muskler samt unhv. Nervinum (extrakt av 12 blommor, dagmaskolja, terebint mm). Loka Brunn.

Sockersjuka/diabetes

Diabetes nämns sällan i sjukdomsbeskrivningarna på 1800-talet. Före upptäckten av bukspottskörtelns roll och insulinets introduktion under 1900-talets första decennier var behandlingen svält, fläsk och alkohol. De flesta dog inom något eller några år i diabeteskoma, vilket var det man med behandlingen ville förebygga. Då både fett och

proteintillförsel stimulerade produktion av syrabildande ämnen i kroppen tillstötte ofta "ketoacidosis" (försurning av kroppsvätskorna), vilket också ledde till döden. Man försökte i första hand normalisera blodsockernivån genom svält kortare tid, 2 – 10 dagar, i kombination med kolhydratfattig och fettrik kost. Konjak och whisky rekommenderades i liten mängd åt gången, men kunde under dygnet uppgå till 35 cl.

Vattusot - anasarca – hjärtinsufficiens

Den allmänna svullnaden i form av vattusot bedömdes som obotelig hos äldre. Behandlingen var Brösttisan (medicinskt te) bl. a. innehållande Tussilago och Lungört jämte ett dussin andra materia medica. Vinum Scilliticum innehöll sjölokextrakt i gott franskt vin. Sjöloken – Scilla – har glykosider med positiv inotrop effekt på hjärtat och finns redan beskriven i den egyptiska Papyrus Ebers. Behandling med Folium digitalis (en skotsk gummas kunskap) publicerades 1785 av W. Withering.

Läkemedel och dess användning på 1800-talet

Läkemedel som befolkningen på 1800-talet hade tillgång till var dels vilt växande eller i trädgårdar odlade kryddor och rötter dels andra hjälpmedel som man kunde tillreda. Det fanns beskrivningar på tillredning av: Lavemang, svett- och urindrivande drycker, blodrenandes dekokt, skörbjuggsdryck, åderlåtning, blodiglars bruk, magstärkande teer, magdroppar, islandsmossa, bad.

Om Läkemedel för ett sockenapotek (ur Per Hembergs bok) :

Opium, är en växtsaft, intorkad till ett fast ämne likt lakrits. I större mängd är det ett dödande narkotiskt gift. I noga avmätt kvantitet är det ett kraftigt och välgörande medel som läkarkonsten har att använda. Dess verkan är att:

1. nedstämna retlighet i kroppen, hvarigenom kramp, spasmer och många deraf beroende plågor lindras.
2. att stilla pulsslagens häftighet och såmedelst att förekomma de framdrifningar och uttömningar af vätskor som häraf uppstå.
3. befördra sömn.

Prinsens droppar, Liquor cornus Cervi succinatus, gavs vid hastigt påkommande illamående.

Chinapulver, febernedsättande medel som kommer från barken av ett lövträd i Sydamerika eller Västindien. Det gavs vid febrar eller frossor, migrän, fallandesot. Det gavs också vid krampdans eller danssjuka (chorea), en komplikation till vissa infektioner.

Spansk fluga, eller Spansk flugeplåster gavs utvärtes (emplastri cantharide). Medlet bereddes med pulver av en skalbagge från södra Europa som innehöll cantharidin. ”Spanska fluga nyttjas med mycken förmån vid alla de tillfällen der man vill afleda retningen från ett angripet inre organ som 1. mot fluss i huvudet, tandvärk och öronfluss n.m. Då sätts spanska flugan bakom örat, 2. mot hufvudvärk, ögonens sjukdomar, slag m. m. då sätts den i nacken eller på tinningarna, 3. mot håll och stygn, då midt öfver det lidande stället. Vid ländryggvärk sattes medlet vid ryggslutet, vid ischias från yttre sidan av knäleden ned mot benet.

Blodiglar, fanns på de flesta apotek. De insamlades från dammar och stillastående vatten och förvarades i sjövattnen som byttes en eller två gånger i veckan. De äkta blodiglarna var

mörkbruna med några ljusgula prickiga ränder på ryggen. De helt svarta hästiglarna fungerade ej. När man satte på blodigeln tvättades först kroppsdelen och gneds in med en aning grädde eller blod. Igeln fick sitta kvar tills den sugit sig full och därefter släppte den spontant. Blodiglar ingick i behandling av exempelvis strypsjuka hos små barn, vid hjärnvattusot (hydrocefalus) samt vid yttre skador efter fall och stötar, vid ledvrickning m. m. Ibland också vid fulslag (panaritium) en allvarlig infektion i handen.

Blodiglar var eftertraktade och en apoteksvara och handelsvara av stor betydelse.

Dr Axel Huss skriver:

”Det är skäl att befara, det dessa nästan outhärliga djur snart hos oss utdödas, om ej tjänliga medel vidtagas att hämma den aldeles offantliga utförelsen till andra länder af både fullväxta iglar och späda ungar. Att utverka en hög exporttull på denna vara torde kanhända vara enda medlet att åtminstone till betydlig del minska denna för vårt land olyckliga industri.”

Eller en provinsialläkares kommentar.

”Att öfverhopa Kong. Collegium med ytterligare jeremiader öfver den brist på blodiglar, som här, liksom annorstädes under de senare åren ingvieterat så väl Läkare, som Folket i allmänhet, är ej min mening, liksom det är onödigt, att orda öfver anledningen till denna brist, hvilken Kong. Collegiums känner bättre än jag; jag vill endast och allenast ha äran inberätta, att jag hos Länets Hushålls- Sällskap utverkat anslag af 50 R. B:co på hvardera af 2:ne år, till bildande af 5 pulmier om året a 10 R. B:co hvardera, till upmuntran för Länets fattigare innevånare att i våra små insjöar eller så kallade tjernarsom icke sakna tillgång på iglar, uppsöka och fånga desamma emot särskild betalning för hvarje igel. Utom hufvudändamålet, att först och främst förse vår {...} ort med denna magtpåliggande vara och sedermera kunna lemna öfverskottet åt andra behöfvande ställen, har hos mig kommit i betraktande införandet af en förut i Länet okänd industrigren, mot hvilken folkets medfödda indolence och ovana hitintills lagt öfvervinneliga hinder. Alla förra munteliga uppmaningar dertill å min sida hafva ingenting uträttat, emedan denna industri är ny, och att få en dylik etablerad begåfvo mera klingande skäl, än jag haft tillfälle använda. Jag tror på lyckliga följder af dessa mercurer, hvilka jag hoppas att Kong. Sundhets Collegium äfven gunstigt täckes gilla.”

Sandel, Sandelolja ur veden på sandelträdet har använts mycket inom både österländsk och västerländsk medicin mot gonorré, blåskatarr och urinvägsinfektioner – den hindrar gonokockers delning när den utsöndras via urinen. Den var en av de främsta medlen mot gonorré och sjukdomar i urinvägarna fram tills antibiotika och sulfa kom på 1940-talet. Dosen är upp till 0,5 gram eller 5 – 20 droppar tagen flera gånger dagligen. (källa: Shenet: Sandelträessens).

Nya behandlingsmetoder

Skolmedicinen på 1700-talet och en bit in på 1800-talet ansåg att sjuka människor skulle genomgå ”uttömmande behandling”. Man ansåg att sjukdomen fanns i kroppsvätskorna och om olika vätskor tömdes ut i stora mängder så kunde patienten bli frisk. Åderlåtning och lavemang, avföringsmedel och iglar var medlen som användes.

Nils Rosén von Rosenstein, pediatrikens fader, sade med kraft ifrån att små barn inte fick åderlåtas. Han ansåg att man inte kunde ta efter gamla metoder, obekräftade teorier

utan måste bygga på egna iakttagelser och erfarenheter, som kombinerats, grupperats och systematiserats till erfarenhetsbaserad (empirisk) vetenskap.

Dessutom lanserade Nils Rosén von Rosenstein idén om sjukdomsförebyggande vård och sådan behandling av redan sjuka personer, som syftade till att förebygga och förhindra att sjukdomsutvecklingen blev värre än nödvändigt. Kinabarken (kininet) mot frossan (malarian) fungerade både som sjukdomsförebyggande medel och behandling av redan sjuka personer. Nils Rosén fick utså hård kritik då han lanserade dessa behandlingsmetoder.

Att söka bot vid slutet av 1800-talet

Vården och omhändertagandet av de sjuka började här som på alla andra ställen med att människor med speciellt intresse och kunnande utövade från hedenhös nedärvda kunskaper i läkekonst. Redan i våra landskapslagar finns föreskrifter om läkare. I Södermannalagens Manhelgdsbalk står: "Laga läkare heter den som helat haver järnhugget sår, benbrott, inälvssår, avhugg, genomstunget sår med tvenne hål."

Elsie Hedström berättar i "En västgötasocken på morfars tid" om livet i Stora Lundby socken på 1850-talet och morfaderns skollärare Rosenströms i synnerhet:

"...Verklig läkarhjälp var på den tiden mycket sällsynt. – Folk levde och levde tills de dog -. heter det. Men smått läkekunnigt folk var det inte ont om. En som ofta rådfrågades vid sjukdomsfall var den så kallade "Flodafrun", fru von Proschwit på Floda herrgård. Hon gav dem goda råd och medicin och hjälpte dem på alla sätt. "Kloka gumor" fanns det också här och var i stugorna. Burta (Berta) på Tolsjötorp var sålunda vida känd för sin förmåga att "måla" d. v. s. mäta folk mot gulsot. Den hälsobringande mätningen utfördes i all stillhet ute på någon loge eller annat fredat ställe förmedels gula trådar varmed patientens kropp omsorgsfullt uppmättes på alla håll. Om kurens effektivitet har tyvärr intet tillförlitligt intyg kunnat erhållas. "

Fram till 1895 sköttes sjukvården i Herrljungaområdet, förutom av de "kloka gubbarna och gummorna" och barnmorskan i Ljung, av provinsialläkaren i Alingsås, till vilket distrikt Herrljunga då hörde. Han var också järnvägläkare och hade mottagning för järnvägspersonalen ett par gånger i månaden. Han tog då också emot andra patienter. Även doktor Quensel i Vara hade vissa dagar mottagning i Herrljunga. Efter tillkomsten av järnvägen växte samhället snabbt och det uppstod krav på delning av det stora provinsialläkardistriktet. År 1895 inrättades Herrljunga extra provinsialläkardistrikt. Till extra provinsialläkare utnämndes dr Richard Hagelin (1851-1929).

Ur Hugo Kjellgrens (f 1875) minnen från Herrljunga på 1880 -90 talen är följande hämtat.

"Vid sjukdomsfall sökte man fru Karolina Johansson, ortens barnmorska. I svårare fall var det doktor Berger i Alingsås som fick rycka in. Han var järnvägläkare. Och när han kom till Herrljunga i tjänsteärenden passade sjuka i "långa rader" på att söka honom. Han var en liten tjock herre med glasögon framför de små vattniga, ljusa ögonen. Ansiktsfargen var mera blå än röd, rösten lite hes. En vänlig man, som inte skrämde någon och som åtnjöt stort förtroende bland de sjuka. Senare ordnade doktor Quensel i Vara mottagning i Herrljunga vissa dagar i veckan.

En apoteks- och förbandslåda fanns vid järnvägsstationen och omhänderhades av C. N. Johansson som genomgått samaritkurs. Han var gift med ovannämnda fru Karolina Johansson. Det var dyrt att söka läkare och man drog sig i det längsta för att söka honom. Man prövade giktringar eller voltakors eller sökte kloka käringar eller gubbar. Med dem kunde man tala mera obesvärat och de togo inte så mycket för hjälpen. Sylta var en av dessa kloka. Hon botade gulsot genom att lägga avklippta naglar och hårtussar från patienten under tröskeln. Hon ordnade också kärleksdrycker och spådde i kort. Smacken var en annan. Han botade vitsot (bleksot) med en dekott på pors och "litte annat". Porsen kallades sedan länge för "smackaris".

Och banmästare Magnusson kunde "stämna blod". Det berättades bl. a. att en man som hette Breding, vid en jakt hade skjutit sig i halsen. Folket i en närbelägen stuga skickade en pojke till Magnusson för att be om hjälp. Under tiden sökte de själva stoppa blodflödet, men var nära att giva upp, ty det såg hopplöst ut. Då upphörde blodflödet plötsligt av sig självt och den skadade kunde föras till Borås lasarett och blev fullt återställd. KusmeSven, försökte sig på lite av varje "kusma mä ett å annat" och drog bl. a. ut tänder. Från sin praktik som tandläkare berättades att han en dag fick besök av en man som hade ont i en tand och bad Sven draga ut den. Jo det gick nog för sig. Sven satte fast tången och började draga och bända i tanden, vilken han verkligen lyckades att draga ut. Dock inte förrän han ryckt och dragit patienten tre gånger runt den lilla stugan. När allt var över och det blev fråga om betalningen, sade Sven att det fick bli för tjugofem öre. Då utbrast karlen mycket belåten: "En armen gång va ja hos tannadoktorn i Alingsås, å feck ut ena tarm, å dä s€ille han ha ena krona för. Å ändå så rökte han mäk ente en gång å stolen". En annan gång kom Jönses Karl-Johan till honom i samma ärende. När Sven ryckt och bänt ett tag föreslog Karl-Johan honom att "sätta fast tånga i skruvstat, så saja dra sjölver". På så sätt blev även han hjälpt.

Hast-Andreas drog också ut tänder. En gång hade "Palma-Johannesa Manda tannavark å geck te'n för te å bli hjälpter. Ho hade mä säk sina bägge brör Joan å Agust som sålle hålla'na männa dä pågeck. När Andreas nu hade rökct å bänt ena stönn, så ble Manda arger, kan veta, å högg tak om hansa arm å skrek: La mä vela litte tokastölle."

En flicka hade fallandesot och man sökte en klok gubbe. Hans namn hade min sagesman glömt. När mannen hade sett på flickan och gjort en del frågor förklarade han att nog kunde han bota henne. Allt som behövdes var: "ett littet tefat mä bio frå henna mor. Dä sålle ho drecka varnt". Efter en tid kom mannen och tillbaka och frågade hur det stod till med flickan. När han då hörde att hon ingalunda blivit bättre, förklarade han att detta hade han "nästlingen väntat, for käringa va for gammel kan veta. Men pajken där (min sagesman) så fresker ut å han va onger.. ." Ja han va så fresker att han slängde ut "doktar'n" utan större besvär. "